

ROD I JEZIK U CRNOGORSKOM DRUŠTVU

Jovana Došljak

The objective of our paper is to analyse in theoretical and practical contexts the pattern of the Montenegrin society and functioning of relations between gender and language. We will also consider a normative environment of the gender sensitive language in Montenegro through historical periods, the position of women in our society in the 19th and 20th centuries and relate it to the “belated” application of the gender sensitive language. We will also analyse the process of forming the gender sensitive language and functioning in oral and written communication. We will also give an inventory (glossary) of the names of professions and the titles that have a feminine form.

*Riječ je zvučna predstava logosa prema shemi čulnog iskustva,
a ne njegova suština, čak ni osobina.*

Slobodan Tomović

Deklaracija o ljudskim pravima usvojena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 1948. godine kroz svojih 30 članova zabranjuje svaki oblik diskriminacije u društvu. Na osnovu ove deklaracije donijeto je niz dokumenata (u različitim oblastima) koji uređuju ovu oblast.

U oblasti moguće diskriminacije, kada je jezik u pitanju, „važna su dva termina: *lingvicizam* kojim se obeležava pojava u društvu da je pojedincima, ili čitavoj zajednici, zakinuto pravo da se koriste maternjim jezikom u govornom ili pisanom obliku u javnoj ili službenoj komunikaciji i *seksizam* kojim se obeležava diskriminacija prema polu, koja može imati različite oblike i manifestacije, a najčešće je prisutna u jeziku“¹

Tema našega rada jeste da se u teorijskom i praktičnom dijelu sagleda obrazac crnogorskog društva i funkcionisanje odnosa: rod i jezik. Sagledaćemo i ambijent normiranja rodno senzitivnog jezika u Crnoj Gori kroz istorijske epohe. Analiziraćemo i položaj žena u našem društvu u 19. i 20. vijeku i to dovesti u vezu sa „zakašnjelom“ primjenom rodno osjetljivog jezika kod nas.

Analiziraćemo i proces formiranja rodno senzitivnog jezika i funkcionisanje u govoru i pisanoj komunikaciji. Daćemo i inventar (rječnik) naziva zanimanja i titula koji imaju dva oblika u ženskom rodu.

Predočićemo anketu i njene rezultate koju smo uradili s ciljem da se napravi uvid u normiranje i primjenu odnosa rod – jezik.

Jezik

Stvarajući jezik čovjek se uzdigao iznad drugih primata i taj čin ga je učinio sposobnim da svoja doživljavanja i zapažanja oblikuje u strukturno određene, akustično kodovane poruke. Taj proces je bio dug i odvijao se nezavisno na više mjesta naše planete. A kada je izmislio pismo mogao je da ostavi poruku za buduću prošlost i da prodre u vrijeme koje je ostalo daleko iza njega. Na taj način učinio je prošlost vidljivijom, a sadašnjost

¹ *Rod i jezik*, (priredile: Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitra, Gordana Štasni), Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2009, 5.

preglednijom budućim generacijama. Sve je to postalo moguće zahvaljujući savršenijem obliku jezičkog fenomena, a to je bilo pismo.²

„Jezik je medijum pomoću kojeg čovjek izgrađuje i tumači svet u kojem živi, a uz to i osnovno sredstvo interakcije i komunikacije među ljudskim bićima i bitan preduslov svekolikog čovekovog stvaralaštva. Jezik u svom opštem smislu deo je genetskog nasleđa ljudskog roda, a manifestuje se u hiljadama posebnih jezika kojima govore pojedine društvene zajednice širom sveta. Tako svi ljudi imaju jezik, ali nemaju svi isti jezik. Svi jezici su u nečemu slični, i po tome su svi oni jezici; i svi se u nečemu razlikuju, pa su tako svi oni različiti jezici.“³

Andre Martinet (1982: 10) smatra da je jezik sredstvo za komunikaciju prema kojemu se, različito u svakoj zajednici, ljudsko iskustvo analizira na moneme, jedinice koje imaju semantički sadržaj i glasovni izraz; ovaj se glasovni izraz dalje raščlanjuje na razlikovne i uzastopne jedinice, na foneme, kojih je u svakom jeziku određen broj i kojima se priroda i uzajamni odnosi takođe od jezika do jezika razlikuju. To uključuje 1. da mi termin jezik (*langue*) upotrebljavamo da bismo označili sredstvo za komunikaciju koje je dvostruko artikulisano i koje se očituje pomoću glasova, 2. da izvan ove zajedničke osnove ništa što se ne može razlikovati od jezika do jezika, nije u pravom smislu riječi lingvističko; upravo u ovom smislu treba shvatiti tvrdnju da su jezičke činjenice arbitrirane ili konvencionalne.

² Stevan Živanović, *Panorama jezika naše planete*, autorsko izdanje, Kotor, 2001, 21.

³ Ranko Bugarski, *Jezici*, Matica srpska, Novi Sad, 1993, 7.

Rod

U Vodiču za jednakost žena i osnaživanje žena u saradnji i razvoju stoji: „Biološke razlike između muškaraca i žena se ne mijenjaju, ali društvene uloge koje oni moraju da igraju razlikuju se od društva do društva i u različitim periodima u istoriji. Termin ‘rod’ odnosi se na ekonomske, društvene, političke i kulturne atribute i na šanse koje su povezane sa činjenicom da je neko muškarac ili žena. U većini društava muškarci i žene razlikuju se po aktivnostima kojima se bave, u raspolaganju i kontroli resursa kao i po učestvovanju u donošenju odluka. Takođe, u većini društava žene kao grupa imaju manje pristupa resursima, prilikama za posao i odlučivanju nego muškarci.“⁴

U dokumentima Savjeta Evrope (1998: 23) je zapisano da jednakost rodova jeste jednako prihvatanje i vrednovanje razlika između muškaraca i žena, kao i njihovih različitih uloga koje igraju u društvu. Ta jednakost znači da se moraju uzeti u obzir postojeće razlike koje se odnose na društvenu klasu, religiju, rasu, političko mišljenje, seksualnu orijentaciju, i sl. Ta jednakost predstavlja neophodnu komponentu ljudskih prava. Ona zahtijeva dobro partnerstvo između muškaraca i žena. Jednakost rodova nipošto ne znači da žene i muškarci postaju isti, naprotiv, nego da su njihove šanse u društvu jednake.

Stavljanje rodne perspektive u prvi plan Ujedinjene nacije definisale su kao proces implikacija bilo kakvog planiranog postupka po žene i muškarce, uključujući zakonodavstvo, politike i programe u bilo kom području i na svim nivoima. To je strategija kojom interesi i iskustva žena i muškaraca postaju sastavni dio

⁴ *Rod i jezik*, (priredile: Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitra, Gordana Štasni), Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2009, 179.

dizajniranja, sprovođenja, nadgledanja i procjene politika i programa u svim političkim, ekonomskim i društvenim sferama tako da od toga žene i muškarci imaju jednake koristi, a da se nejednakost ne ponavlja. Krajnji cilj je postizanje jednakosti rodova. Cilj stavljanja rodne perspektive u prvi plan je integracija interesa jednakosti rodova u analizu i formulaciju svih politika, programa i projekata. Strategija stavljanja u prvi plan ne isključuje inicijative koje su specifično usmjerene ka ženama ukoliko one promovišu jednakost rodova.⁵

Položaj žene u Crnoj Gori

Položaj žene u crnogorskom društvu se kroz istoriju mijenjao. O njenom položaju u našoj zajednici najbolju sliku daju antropogeografska ispitivanja prostora Crne Gore koja su objavljena u ediciji Srpske kraljevske akademije u prvim decenijama XX vijeka.

Način na koji se govori o pojmovima muškarca i žene i kako se oni metaforizuju u jeziku, često ukazuje na hijerarhiju, raspored moći i dominantnu ideologiju u datoj kulturi. Određene kulture su sklonije određenim ideologijama pa je tako crnogorsko društvo prilično podložno principu rigidnosti i sklono je ustrajavanju u davno postavljenoj normi dominacije muškarca. Crnogorsko društvo odlikuje kulturna dominacija muškarca nad ženom i dugo je to bila i zvanična ideologija (patrijarhalnog društvenog ustrojstva). Dominacija muškarca nad ženama prestala je da bude zvanična ideologija rodnih odnosa u Crnoj Gori u socijalizmu, no kultura je ostala ista ili blago modifikovana. Danas je rodna situacija nešto drugačija, kultura je malo naklonjenija ženi.⁶

⁵ *Rod i jezik*, (priredile: Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitra, Gordana Štasni), Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2009, 181.

⁶ Vidi: Slavica Perović, *Pojmovna metafora muškarac u crnogorskom*

Odnos muškarca i žene u crnogorskom društvu u XIX i XX vijeku na najbolji način ilustruje sljedeći primjer:

„Ondašnje Crnogorke su uvažavale Crnogorce. Muška glava se poštovala. Kuća u kojoj nije bilo muške glave smatrana je ugašenom. Ondašnji Crnogorci smatrali su da se zatrla kuća u kojoj su izginuli muški članovi. Ondašnje Crnogorke su dobro znale da sloboda i sigurnost naroda počiva na muškim glavama. Muške glave su u njihovim očima bile uzdanice.⁷

Žena se u Malesiji zove na ime oca, a nikako na ime muža, čemu je uzrok drukčiji odnos žene prema mužu. Zapaža se, da muž ne smije ženu zlostavljati, sramotiti, tući, otjerati, pa ni zbog najveće pogriješke otpustiti; ona je u nečemu s mužem ravnopravna; na nju pada silan teret; uvijek je zaposlena u svemu, što podiže i održava ugled doma, muža, bratstva i plemena. Muž i žena se ne zovu po imenu. Kad se zovu na daleko, onda jedno drugog viče: kamote, ‘pljako’ (stari) ili ‘pljaka’ (stara)? Ako pitate ženu, čija je, kaže se na ime oca; ako je pitate, za kim je udata, opet se kaže na ime oca i neće da spomene ime svoga muža.⁸

„Rođenje djevojke u Kućima (Dučić 1998: 209) donese na domu njenijeh roditelja uopšte žalost, i u takvim prilikama se kaže za onoga što mu je djevojka rođena: ‘Nastala mu je tamnica’, ‘Pritisla ga je tamnica’ ili ‘Zabunisala ga je djevojčina’, koju još nazivaju i tuđom večerom. Muško rođenje oglasi se puščanijem metkom. Najveća pucnjava se učini, kad se iza dužega bračnoga života nekome rodi ili ‘nastane’ muško dijete, koje se zove ‘jedinče’ i onda kad ima više sestara.⁹

kulturnom scenariju, Deveti lingvistički skup „Boškovićeve dani, (zbornik), knj. 9, 147-170, CANU, Podgorica, 154-1.

⁷ Vukašin Pešić, *Patrijarhalni moral Crnogoraca*, Istorijski institut Crne Gore, Titograd, 1984, 123.

⁸ Andrija Jovičević, *Malesija*, (fototipsko izdanje), CID, Podgorica, 1997, 131.

⁹ Stevan Dučić, *Život i običaji plemena Kuća*, (fototipsko izdanje), CID,

U Riječkoj nahiji muž je gospodar svoje žene, i žena je potčinjena mužu. U starije doba su ljudi smatrali žene kao robinje i sluge, kojima mogu slobodno i po svojoj volji raspolagati. I tada se dešavalo da muž tuče ženu kao zmiju, da joj kosu zatvara u škrinji, pa da je tuče dokle je svu u krv učini, a da za to niko ne zna, niti da se ona kome žali.¹⁰

Nagomilano negativno istorijsko nasljeđe (pokazuju prethodni primjeri) i stvorene predrasude jesu činioci koji su dominantno uticali i da rodno senzitivni jezik u Crnoj Gori počne da živi u praksi tek posljednjih godina. Doduše, i zakonska regulativa nije bila upodobljena na način da rodno senzitivni jezik bude naša stvarnost, kao ni gramatike i rječnici standardnog jezika koji ovu temu nijesu baštinili na adekvantan način.

Rodno osjetljivi jezik

Rodno osjetljiv jezik je važno društveno i ideološko pitanje koje doprinosi većoj vidljivosti žena i ženskog roda. Društvena moć jasno se ogleda u jeziku, a odbacivanje generičke upotrebe muškog roda, u pisanoj i usmenoj komunikaciji, gdje se žene niti vide niti čuju, već podrazumijevaju, prvi je korak ka ravnopravnoj raspodjeli te moći. Jezik je, pored ostalog, i paradigma ideoloških, društvenih, ekonomskih, zakonskih i političkih odnosa koji vladaju u društvu.¹¹

Početak sedamdesetih godina XX vijeka u Sjedinjenim Američkim Državama se počinje javno govoriti o rodno senzitivnom jeziku. Deceniju kasnije ovaj proces se širi i na

Podgorica, 1998, 209.

¹⁰ Andrija Jovičević, *Riječka nahija u Crnoj Gori*, (fototipsko izdanje), CID, Podgorica, 1999, 343.

¹¹ Jasmina Čaušević, Sandra Zlotrg, *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*, Sarajevo, 2011, 8.

neke od evropskih zemalja, prije svih u članicama Evropske unije, gdje rodno osjetljivi jezik postaje pravilo. S toga je danas kada žene i muškarci ravnopravno dijele sve funkcije, zanimanja i titule nezamislivo da se one imenuju samo oblicima muškoga roda.

Vodič za rodno neutralni jezik koji je 1987. godine prvi put objavljen na engleskom i francuskom jeziku imao je za cilj da skrene pažnju na rodnu ravnopravnost i u jeziku. Tada je predloženo, a kasnije usvojeno, da se u službenoj komunikaciji više ne koriste oblici *Miss* (gospođica) i *Mrs* (gospođa), nego neutralno *Ms* (kao što za muški rod postoji samo *Mr* – gospodin), te su date preporuke kako se u jeziku može izbjeći korištenje generičkog muškog roda. Isti naponi doveli su do sličnih rezultata i u francuskom i u njemačkom koji su orodnjeni jezici. U engleskom jeziku „neutralno“ se kaže *salesperson* (osoba koja prodaje), *chairperson* (predsjedavajuća osoba) kao zamjena za – *man*. U njemačkom jeziku se insistira na dosljednoj upotrebi oblika i za muški i za ženski rod kada se uputa odnosi na sve (u receptu za lijek: *liebe Patientin*, *liber Patient*). Naši jezici mogu samo pratiti prijedloge i načine iz njemačkog jezika, jer ne postoji način da „direktor“ u sebi podrazumijeva i direktoricu.¹²

Ustav Crne Gore¹³ utemeljio je rodno senzitivni jezik, a svoju punu zakonitost on dobija kroz Zakon o rodnoj ravnopravnosti, a sve ovo je utemeljeno u Konvencijama Ujedinjenih nacija i dokumentima nadležnih međunarodnih organizacija. Pored dobrog zakonskog utemeljenja, praktična primjena rodno senzitivnog jezika u našoj državi nije na zavidnom nivou u obrazovanju, medijima, nauci, kulturi i svakodnevnom

¹² Jasmina Čaušević, Sandra Zlotrg, *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*, Sarajevo, 2011, 50.

¹³ Ustav Crne Gore, „Službeni list RCG“, br. 66/06, Podgorica, 2007.

razgovornom jeziku. Na sve ovo utiče sredina kao i dosadašnji obrazovni sistem koji rodno senzitivni jezik nije baštinio u punom kapacitetu. Da bi se ovaj proces ubrzao, dr Svenka Savić¹⁴ smatra da treba „odabrati formu ženskog roda po sopstvenoj jezičkoj intuiciji... Na taj način podstičemo svaku osobu da se kreativno odnosi prema sopstvenom jeziku, iz uverenja da je jezik svojina svih nas, ne čekajući rešenja jezikoslovaca. Kriterijum da 'nešto ne zvuči lepo ili dobro' nije naučni kriterijum. Ako za nešto ne postoji oblik onda treba napraviti oblik u duhu maternjeg jezika.“

Zakonom o rodnoj ravnopravnosti iz 2010. godine, kao i Pravopisom crnogorskog jezika, takođe iz 2010. godine, stvoren je zakonodavni i standardnojezički ambijent u kojem može dobro da funkcioniše upotreba rodno osjetljivog jezika.

Kritička lingvistika, kao disciplina koja jezik ne tumači kao „ogledalo“ socijalnih relacija, insistira na ideji da upravo jezik konstruira realnost (Čaušević, Zlotrg 2011: 8), u kojoj se neprekidno vodi borba za nametanje legitimnog viđenja, tj. normiranje, koje isključivo zavisi od toga koliko simboličkog kapitala imaju u svojim rukama agensi koji učestvuju u toj borbi. Moć imenovanja učestvuje u simboličkom građenju stvarnosti, pretvarajući svijet u strukturu. S ovim u vezi je i činjenica da danas čak i oni lingvisti koji ne prihvataju tezu o jeziku kao simboličkom kapitalu govore o pojačanom zanimanju za jezik i za ispitivanje njegove moći u ideološkim sferama. Jezik nije odraz naše ličnosti, roda, socijalnog statusa ili kulture kojoj pripadamo, jezik prije konstruira naše identitete i društvo uopšte.¹⁵

¹⁴ *On je rekla – upotreba rodno senzitivnog jezika*, (urednica Nada Drobnjak), Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica, 2006, 73.

¹⁵ Jasmina Čaušević, Sandra Zlotrg, *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*,

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Vlade Crne Gore – Odjeljenje za poslove rodne ravnopravnosti objavilo je 2013. godine „Registar zanimanja, zvanja i titula žena – prilog upotrebi rodno osjetljivog jezika u sferi javne komunikacije“ u autorstvu Sanje Mijušković. Ovaj registar je od velike pomoći u usklađivanju jezika u službenoj i javnoj upotrebi sa zahtjevima rodne ravnopravnosti u društvu.

Zalaganje za rodno osjetljiv jezik oslanja se na lingvistički pristup poznat kao teorija jezičke djelatnosti. Jezik posmatramo kao oblik ponašanja – govoriti i pisati znači djelati, a to znači uvijek pratiti izbore između više mogućnosti, pri čemu svaki jezički izbor pretpostavlja neki, ne samo jezički, stav. Ovo zalaganje takođe polazi od uvjerenja da jezik odražava naše poglede na svijet, ali da ima kapacitet i da ih mijenja, da se jezikom može uticati na svijest onih koji se njime koriste i da upotreba rodno osjetljivog jezika može doprinijeti rodnoj ravnopravnosti u društvu.¹⁶

U narednoj tabeli smo predstavili lekseme za zvanja i titule muškog i ženskog roda, ali samo one koje u ženskom rodu imaju i alternativu. Tabela, zapravo, pokazuje leksičko bogatstvo našega jezika, kao i isticanje dva dominantna sufiksa za ženski rod: *-ica* i *-ka*, ali i potpunu uklopljenost u crnogorski standardni jezik.

Sarajevo, 2011, 8.

¹⁶ Sanja Mijušković, *Registar zanimanja, zvanja i titula žena – prilog upotrebi rodno osjetljivog jezika u sferi javne komunikacije*, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Vlade RCG, Podgorica, 2013, 6.

Oblici za muški rod	Oblici za ženski rod	Alternativno
admiral	admiralica	admiralka
advokat	advokatica	advokatkinja
agent	agentica	agentkinja
anatom	anatomka	anatomkinja
anesteziolog	anesteziološkinja	anesteziologica
antropolog	antropološkinja	antropologica
apotekar	apotekarka	apotekarica
arheolog	arheološkinja	arheologica
astrolog	astrološkinja	astrologica
astronom	astronomka	astronomkinja
audiolog	audiološkinja	audiologica
bakalin	bakalinka	bakalka
biolog	biološkinja	biologica
biotehnolog	biotehnološkinja	biotehnologica
citolog	citološkinja	citologica
čipkar	čipkarka	čipkarica
defektolog	defektološkinja	defektologica
dekan	dekanica	dekanka
dermatolog	dermatološkinja	dermatologica
direktor	direktorica	direktorka
doktor	doktorica	doktorka
drvorezbar	drvorezbarka	drvorezbarica

ekolog	ekološkinja	ekologica
ekonom	ekonomka	ekonomkinja
embriolog	embriološkinja	embriologica
endokrinolog	endokrinološkinja	endokrinologica
epidemiolog	epidemiološkinja	epidemiologica
etnolog	etnološkinja	etnologica
farmakolog	farmakološkinja	farmakologica
filolog	filološkinja	filologica
fiziolog	fiziološkinja	fiziologica
fizijatar	fizijatrica	fizijatarka
fonolog	fonološkinja	fonologica
galanterista	galanteristkinja	galanterka
general	generalica	generalka
general-major	general-majorica	general-majorka
geolog	geološkinja	geologica
ginekolog	ginekološkinja	ginekologica
gljivar	gljivarica	gljivarka
gonič	goničkinja	goniteljica
graditelj	graditeljka	graditeljica
grafolog	grafološkinja	grafologica
grnčar	grnčarka	grnčarica
hematolog	hematološkinja	hematologica
hidrolog	hidrološkinja	hidrologica

hidrometeorolog	hidrometeorološkinja	hidrometeorologica
histolog	histologiškinja	histologica
imunolog	imunološkinja	imunologica
istražitelj	istražiteljka	istražiteljica
kafedžija	kafedžijka	kafedžinka
kardiolog	kardiološkinja	kardilogica
kinolog	kinološkinja	kinologica
klimatolog	klimatološkinja	klimatologica
ključar	ključarka	ključarica
komesar	komesarka	komesarica
komunikolog	komunikološkinja	komunikologica
korektor	korektorka	korektorica
kriminolog	kriminološkinja	kriminologica
krznar	krznarica	krznarka
leksikolog	leksikološkinja	leksikologica
litolog	litološkinja	litologica
major	majorka	majorica
mentor	mentorka	mentorica
meteorolog	meteorološkinja	meteorologica
metodolog	metodološkinja	metodologica
mikrobiolog	mikrobiološkinja	mikrobiologica
mljekar	mljekarica	mljekarka
muzeolog	muzeološkinja	muzeologica

muzikolog	muzikološkinja	muzikologica
neurolog	neurološkinja	neurologica
numerolog	numerološkinja	numerologica
oftalmolog	oftalmološkinja	oftalmologica
ornitolog	ornitološkinja	ornitologica
paleontolog	paleontološkinja	paleontologica
patolog	patološkinja	patologica
pedagog	pedagoškinja	pedagogica
pedijatar	pedijatarka	pedijatrice
pekar	pekarka	pekarica
piljar	piljarica	piljarka
pisar	pisarka	pisarica
politikolog	politikološkinja	politikologica
poslužitelj	poslužiteljka	poslužiteljica
predilac	prelja	predilja
prodekan	prodekanica	prodekanka
profesor	profesorica	profesorka
prorektor	prorektorka	prorektorica
psihijatar	psihijatarka	psihijatrice
psiholog	psihološkinja	psihologica
radiolog	radiološkinja	radiologica
rektor	rektorka	rektorica
rukovodilac	rukovoditeljka	rukovoditeljica

seizmolog	seizmološkinja	seizmologica
sinolog	sinološkinja	sinologica
sociolog	sociološkinja	sociologica
speleolog	speleološkinja	speleologica
stomatolog	stomatološkinja	stomatologica
student	studentikinja	studentica
šivač	šivačica	švalja
šnajder	šnajderica	šnajderka
teatrolog	teatrološkinja	teatrologica
tehnolog	tehnološkinja	tehnologica
teolog	teološkinja	teologica
toksikolog	toksikološkinja	toksikologica
travar	travarka	travarica
trgovac	trgovkinja	trgovka
tužilac	tužiteljka	tužiteljica
tutor	tutorka	tutorica
ugostitelj	ugostiteljka	ugostiteljica
urolog	urološkinja	urologica
vatrogasac	vatrogaskinja	vatrogasilja
zoolog	zoološkinja	zoologica ¹⁷

Uporedi: Sanja Mijušković, *Registar zanimanja, zvanja i titula žena – prilog upotrebi rodno osjetljivog jezika u sferi javne komunikacije*, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Vlade RCG, Podgorica, 2013, 17–29.

Za potrebe ovoga istraživanja sastavili smo Upitnik i sproveli istraživanje među studentima/icama Univerziteta Crne Gore.

Upitnik predstavlja direktni instrument mjerenja stavova i zasniva se na pretpostavci da su ispitanici svjesni svojih stavova i da žele javno da ih iznesu. Cilj upitnika je da se saznaju određeni stavovi posebnog dijela populacije.

U upitniku koji smo dali ispitanicima, željeli smo da ispitamo njihove stavove o rodno senzitivnom jeziku. Ciljna populaciona grupa su bili studenti Univerziteta Crne Gore. Ispitano je 50 studenata/ica (23 studenta i 27 studentica) i na osnovu njihovih odgovora došli smo do sljedećih zaključaka.

Na pitanje da li znaju šta je rodno senzitivni jezik njih 39 (78%) je odgovorilo da znaju a 16 (32%) studenata/ica je negativno odgovorilo. Od ovih ispitanika/ca (39) koji su pozitivno odgovorili, 20 (51,28%) je studentkinja i 19 (48,72%) studenata, izvodimo zaključak da ispitanici/ce oba pola smatraju da znaju šta je rodno senzitivni jezik.

Od 39 ispitanika/ica koji su odgovorili da znaju šta je rodno senzitivni jezik ipak njih samo 27 (69,23) smatra da je naš jezik i u upotrebi rodno senzitivni a njih 12 (30,77%) smatra da nije, iz čega izvodimo zaključak da se u svakodnevnoj komunikaciji ne koristi. Ovaj zaključak izvodimo i iz narednih rezultata koji nam govore da 9 (25,64%) ispitanika/ica nikada ne koriste rodno senzitivni jezik, rijetko, njih, 4 (10,26%), ponekad u svojoj komunikaciji upotrebljava rodno senzitivni jezik njih 9 (23%), 10 ga (25,64%) često koriste a njih samo 7 (17,94%) veoma često u svakodnevnoj komunikaciji koristi rodno senzitivni jezik. Ono što je uočljivo jeste to da ispitanice češće koristi rodno senzitivni jezik od ispitanika (od njih 17 koji su se izjasnili da često i veoma često koriste rodno senzitivni jezik 12 je ispitanica, što ide u prilog tvrdnji da crnogorsko društvo još uvijek nije u potpunosti spremno da koristi rodno senzitivni jezik).

Kada je u pitanju zakonska regulativa o upotrebi rodno senzitivnog jezika, ispitanici/ce su odgovorili/e na sljedeći način: u potpunosti je odgovorilo 13 (26%) , djelimično 15 (30%), uglavnom, njih, 12 (24%) i nedovoljno njih 10 (20%). Ovih deset ispitanika/ica su oni/e koji/e su se izjasnili/e da ne znaju šta je rodno senzitivni jezik. Ispitanici/e koji/e su na pitanje odgovorili/e negativno šta je rodno senzitivni jezik, trebali/e su da se izjasne kome bi se obratili/e da saznaju nešto više o rodno senzitivnom jeziku imali smo veoma interesantne i neočekivane odgovore. U upitniku smo im ponudili: porodica, prijatelji, škola, posao, internet, njih 12 (75%) se izjasnilo za *internet*, jedno za *porodicu*, njih troje se izjasnilo da bi zatražilo pomoć od *prijatelja*. Nije iznenađujuće što su ispitanici/ce tražili/e na internetu informacije na ovu temu, jer živimo i učimo u eri kompjutera, ali je zabrinjavajuća činjenica da se niko ne bi obratio za informacije na poslu ili u školi. To možemo objasniti činjenicom da još uvijek postoji stid da od nekoga zatražimo objašnjenje i da nekome pokažemo neobaviještenost i „prihvatljivije“ je da se informacija pokuša dobiti na indirektan način.

Zanimljivi su bili odgovori o položaju žene nekad i sad.

Ispitanice su, uglavnom, davale odgovore da je žena ta koja je oduvijek vodila računa o kući i porodici, ali da se vremenom njen položaj promijenio, pa danas žena ima pravo učešća u društvenim sferama kao i muškarac. Ali su, ipak, svjesne da do posla i jednakosti sa muškarcima na poslovnom polju teže dolaze, iako zaslužuju da budu podjednako tretirane.

Muškarci, sa druge strane, smatraju da je ženi i dalje mjesto u kući, da i dalje postoji podjela na muške i ženske poslove, da žena i ne treba da bude izjednačena sa njima kad su određeni poslovi u pitanju, iako su svjesni da se žene sve više uključuju u različite životne sfere.

Advokat, mikrobiolog, dekan, oftamolog, hematolog i pedagog su zanimanja gdje su ispitanici/e najčešće pravili greške ili ostavljali prazna polja kada je u pitanju navođenje ženskog roda. Interesantno je da je samo sedam ispitanika/ca ili 14% u potpunosti tačno odgovorilo na ovo pitanje. Dva ispitanika/ca nijesu uopšte odgovorila. A 42 (82%) ispitanika/ce su djelimično odgovorili/le na ovo pitanje. Došli smo do zaključka da za ona zanimanja za koja ispitanici/ce imaju priliku da svakodnevno čuju, pravilno upotrebljavaju izraze u ženskom rodu.

Zaključak

Funkcije jezika su: *informativna* gdje najčešće pišemo ili govorimo kako bismo sagovornike obavijestili o nekom činjeničnom stanju; *ekspresivna*, gdje izražavamo svoja osjećanja i misli i prenosimo ih sagovorniku; *imperativna*, gdje utičemo na druge ljude da obave neku radnju ili da se ponašaju na neki određeni način; i funkcija za *uspostavljanje društvenih odnosa*, gdje se služimo jezikom da kažemo šta mislimo, šta hoćemo, ko smo i u tom dijelu treba da dođe do izražaja i rodno osjetljiv jezik, koji treba da postane dio svakodnevne prakse kao civilizacijska tekovina.

Rodno senzitivan jezik predstavlja ponašanje u pisanoj i govornoj jezičkoj komunikaciji tako da se pomoću jezika otkriva shvatanje o ravnopravnosti polova u jednom društvu.

U članu 1. Konvencije za eliminaciju svih oblika diskriminacije prema ženama, usvojenoj 1979. godine, definiše se diskriminacija žena kao „bilo kakvo razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje načinjeno na osnovu pola, koje za posledicu ili cilj ima smanjenje ili poricanje priznanja, uživanja ili upražnjavanja ljudskih prava i osnovnih sloboda žena na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom

ili bilo kom drugom polju, bez obzira na njihov bračni status, a na osnovu jednakosti muškaraca i žena“.¹⁸

Jednakost rodova znači i jednako prihvatanje i vrednovanje i vrednovanje razlika između žena i muškaraca, kao i njihovih različitih uloga koje igraju u društvu. Jednakost rodova uključuje pravo da se bude različit. Ovo znači da se moraju uzeti u obzir postojeće razlike između žena i muškaraca koje se odnose na društvenu klasu, politička mišljenja, religiju, etnicitet, rasu ili seksualnu orijentaciju. Jednakost rodova znači diskutovanje o tome kako je moguće ići dalje, promijeniti strukture u društvu koje doprinose održavanju nejednakih odnosa između.¹⁹

Etika i politika nigdje se toliko ne dodiruju kao na polju ljudskih prava. Država zasnovana na legitimitetu zakona i prava jeste demokratska. Istovremeno, riječ je o ispunjavanju moralnih normi koje su kao deontološki nalog utemeljene u ideji ljudskih prava. Ali, poštovanje ljudskih prava kao neprikosnoveni moralni nalog ne bi imao stvarni značaj za čovjeka ukoliko ne postane dio društvene organizacije. Pravi odgovor na prirodu ljudskih prava jeste njihovo poštovanje kao univerzalnih principa u deontološkom smislu, ali i njihova unapređivanja u praksi u duhu konsekvencijalizma. Postojanje prava kao vrijednosti jeste moralna norma, a njeno sprovođenje i stalno unapređivanje je pravna obaveza, koja se temelji na etičkim postulatima.²⁰

¹⁸ *Rod i jezik*, (priredile: Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitra, Gordana Štasni), *Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije*, Novi Sad, 178.

¹⁹ Savjet Evrope, *Stavljanje rodne perspektive u prvi plan, Pojmovni okvir, Metodologija i prezentacija dobre prakse*, maj 1998, Strazbur, 11.

²⁰ Sonja Tomović-Šundić: „Etičko opravdanje ljudskih prava“, *Mediterranski politikološki dijalozi*, zbornik radova sa Konferencije Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u post-socijalističkim društvima, Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore, Podgorica, 2015, 17.

Putopisci, književnici, ljudi od pera različito vide položaj žene u Crnoj Gori. Principi radne etike u Crnoj Gori bili su jasno definisani za oba pola; odstupanje od krutih pravila predstavljalo bi skandal uglavnom za muškarce. Nijedan muškarac nije radio „ženski posao“, jer ga u protivnom ne bi primali u svoje redove.(...) Ženski dio familije osjećao bi se postiđenim ukoliko muškarac ne bi ispunio ono što se od njega očekuje. Pokoravajući se shvatanjima svoje sredine, Crnogorka je našla svoje mjesto u njoj. U suštini, i muž i žena su stvorili svoj sopstveni patrijarhalni svijet koji se temeljio na onome što se smatralo normalnim i moralnim. Žene iz Crne Gore su se mnogo čega odricale, ali se zbog toga nisu osjećale poniženim.²¹

Savremeno crnogorsko društvo i XI vijek umnogome su izmijenili položaj žene u Crnoj Gori. Danas su one u skoro svim zanimanjima, sa titulama, u društvenoj moći i težnji za dobru uporedivost sa razvijenim evropskim društvima. No, i pored toga, teško se i sporo izlazi iz naslijeđenog kulturnog okvira.

Posmatrajući sa strane ne pada odmah u oči da u Crnoj Gori postoji jasna razlika u ponašanju polova, razlika koja bi ukazala da još vlada muška superiornost i ženska inferiornost. Dužim i pažljivijim posmatranjem skida se jedan po jedan veo i otkriva realnost. Iako se oblači po posljednjoj modi koju diktira Zapad, Crnogorka, i pored univerzitetskog obrazovanja, mnogobrojnih putovanja, svijesti o tome da postoje i druge kulture sa svojom tradicijom, ne može pobjeći od vlastite kulture i tradicije.²²

Naš jezik ima utemeljenu kategoriju gramatičkog roda, ali ne u svim vrstama promjenljivih riječi. I pored toga, u morfologiji imamo mnogobrojna sredstva u vezi sa imenicama ženskoga

²¹ Zorka Milić: *Tuđa večera – kazivanja stoljetnih žena iz Crne Gore*, (prevela s engleskog Radojka Vukčević), CID, Podgorica, 2003, 65-66.

²² Zorka Milić: *Isto*, 217.

roda. Imamo više od deset produktivnih nastavaka koji označavaju imenice ženskoga roda. Najproduktivnije među njima (to pokazuje i naša tabela u vezi sa zanimanjima) su: *-ica*, *-ka*, *-kinja*, *-uša*. Imenica kojom imenujemo titulu ili zanimanje može imati dvije ili više komponenti značenja. Vremenom se neke komponente gube, dobijaju nove, i sl. Jedan od takvih primjera je imenica ministarka.

Crnogorsko zakonodavstvo u vezi sa upotrebom rodno senzitivnog jezika u potpunosti je usklađeno sa preporukama UN i Savjeta Evrope. I pored dobre zakonske regulative, rodno senzitivni jezik u praksi nije prisutan u visokom procentu u našem društvu. Naša ispitivanja su to i pokazala. Razloge možemo naći u našem tradicionalnom obrazovanju, u stereotipu kojeg se ne odričemo. Navika da upotrebljavamo imenice muškoga roda za označavanje zanimanja i titula žena još uvijek traje. Mislimo, ipak, da je u opadanju i za očekivati je da takva navika vrlo brzo iščezne. Jer, jezik jeste navika, ali mora biti i odvika. Moramo se brže odvikavati određenih leksema, a neke moramo brže usvajati. Cijelo društvo, prije svih mediji i obrazovni sistem, moraju prednjačiti u tome. I administracije, lokalne i državne, moraju u praktičnom dijelu uraditi više. Moramo se navići na činjenicu da na vratima neke institucije stoji, npr.: Sekretarka, ako tu funkciju obavlja žena, a ne Sekretar, kako još uvijek, u visokom procentu, imamo u praksi.

Podsjetimo se riječi V. Vulf: „Tokom proteklih vjekova žena je služila kao ogledalo koje ima čarobnu i delikatnu moć da odrazi mušku figuru dvostruko veću od prirodne“.

Literatura:

BUGARSKI 1993: Ranko Bugarski, *Jezici*, Matica srpska, Novi Sad.

ČAUŠEVIĆ 2011: Jasmina Čaušević, Sandra Zlotrg, *Načini za prevladavanje diskriminacije u jeziku u obrazovanju, medijima i pravnim dokumentima*, Sarajevo.

DROBNJAK 2006: *On je rekla – upotreba rodno senzitivnog jezika*, (urednica Nada Drobniak), Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica.

DUČIĆ 1998: Stevan Dučić, *Život i običaji plemena Kuća*, (fototipsko izdanje), CID, Podgorica.

FILIPOVIĆ 2003: Mileva Filipović, *Društvena moć žena u Crnoj Gori*, CID, Podgorica.

GRAMATIKA 2010: *Gramatika crnogorskog jezika*, (A. Čirgić, I. Pranjković, J. Silić), Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica.

IDENTITET 2010: *Rod, identitet i kultura*, (priredile: Svetlana Zečević i Nataša Krivokapić), Filozofski fakultet Nikšić, Nikšić.

IVIĆ 2001: Milka Ivić, *Pravci u lingvistici*, Čigoja štampa, Beograd.

JOVIĆEVIĆ 1997: Andrija Jovićević, *Malesija*, (fototipsko izdanje), CID, Podgorica.

JOVIĆEVIĆ 1999: Andrija Jovićević, *Riječka nahija u Crnoj Gori*, (fototipsko izdanje), CID, Podgorica.

LIPOVAC 2001: Jovan Popović Lipovac, *Crnogorac i Crnogorka*, (s ruskog preveo Drago Ćupić), CID, Podgorica.

MARTINET 1982: Andre Martinet, *Osnove opće lingvistike*, (prijevod August Kovačec), GZH, Zagreb.

MIJUŠKOVIĆ 2013: Sanja Mijušković, *Registar zanimanja, zvanja i titula žena – prilog upotrebi rodno osjetljivog jezika u sferi*

javne komunikacije, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Vlade RCG, Podgorica.

MILIĆ 2003: Zorka Milić, *Tuđa večera – kazivanja stoljetnih žena iz Crne Gore*, (prevela s engleskog Radojka Vukčević), CID, Podgorica.

PEROVIĆ 2016: Slavica Perović, *Pojmovna metafora muškarac u crnogorskom kulturnom scenariju*, Deveti lingvistički skup „Boškovićeve dani, (zbornik), knj. 9, 147-170, CANU, Podgorica.

PEŠIĆ 1986: Vukašin Pešić, *Patrijarhalni moral Crnogoraca*, Istorijski institut Crne Gore, Titograd.

POŽGAJ HADŽI 2013: Vesna Požgaj Hadži, *Jezik između lingvistike i politike*, Čigoja štampa, Beograd.

PRAVOPIS 2010: *Pravopis crnogorskog jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica.

ROD 2009: *Rod i jezik*, (priredile: Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitra, Gordana Štasni), Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad.

SAVJET EVROPE 1998: Savjet Evrope, *Stavljanje rodne perspektive u prvi plan*, Pojmovni okvir, Metodologija i prezentacija dobre prakse, maj 1998, Strazbur.

ŠOBAJIĆ 1996: Petar Šobajić, *Bjelopavlići i Pješivci*, (fototipsko izdanje), CID, Podgorica.

TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ 2009: Sonja Tomović-Šundić, *Etika ljudskih prava*, OKF, Cetinje.

TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ 2011: Sonja Tomović-Šundić, *Etičko opravdanje ljudskih prava*, Mediteranski politikološki dijalozi, zbornik radova sa Konferencije Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u post-socijalističkim društvima, Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore, Podgorica.

TOMIĆ 2000: Svetozar Tomić, *Drobnjak, Piva, Banjani*, (fototipsko izdanje) CID, Podgorica.

USTAV 2007: *Ustav RCG*, Službeni list RCG, broj 66/06, Podgorica.

ZOLAK 2017: *Žene sve mogu*, NU „Moć znanja“ – IGP „Pegaz“, Bar – Bijelo Polje.

ŽIVANOVIĆ 2001: Stevan Živanović, *Panorama jezika naše planete*, autorsko izdanje, Kotor.